

مسافری غریب

شرح احوال و آثار علامه سید حیدر آملی

و بررسی موضوع ولایت در آثارش

تألیف:

دکتر اسماعیل منصوری لاریجانی

شرکت چاپ و نشر بین الملل

سرشناسه	منصوری لاریجانی، اسماعیل، ۱۳۳۷ -
عنوان و نام پدید آور	مسافری غریب: شرح احوال و آثار علامه سید حیدر امّلی و بررسی موضوع ولایت در آثارش / تألیف اسماعیل منصوری لاریجانی
مشخصات نشر	تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل، ۱۳۸۸
مشخصات ظاهری	۲۲۴ ص
شابک	978-964-304-371-1
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا
موضوع	امّلی، حیدر بن علی، ۷۲۰-۷۸۲ ق - نظریه درباره ولایت
موضوع	عارفان - - ایران - - سرگذشتنامه
شناسه افزوده	سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل
رده بندی کنگره	۱۳۸۸ م ۸ / BP۳۷۸/۴
رده بندی دیویی	۸۹۳۴/۳۹۷
شماره کتابشناسی ملی	۱۹۵۴۴۶۹

مسافری غریب

تألیف

دکتر اسماعیل منصوری لاریجانی

ناشر

شرکت چاپ و نشر بین الملل

نوبت چاپ اول - بهار ۱۳۸۹
چاپ و صحافی چاپخانه ایمان
شمارگان ۳۰۰۰ نسخه
قیمت ۳۸۰۰۰ ریال

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۰۴-۳۷۱-۱

حق چاپ محفوظ است.
E. mail: intlpub@intlpub.ir
WWW. intlpub.ir

فهرست

پیش‌گفتار	۱
فصل اول: اهمیت بحث درباره سید حیدر آملی و آثار گرانبهایش	۷
اهمیت بحث	۹
۱. حیات اندیشه فلسفه شیعی قبل از دوره صفویان	۹
۲. ادغام اندیشه عرفانی محیی‌الدین (ره) در عرفان شیعه	۱۱
۳. درک صحیح ولایت ائمه معصومین	۱۲
۴. شیعه و عارف از دیدگاه سید حیدر آملی (ره)	۱۳
۵. اسرار شریعت و انوار طریقت	۱۹
۶. جمع بین قرآن، عرفان و برهان	۲۲
۷. علم ارثی یا وهبی	۲۵
۸. انشاء دوائر و جداول	۲۸
۹. بیان احوالات با قلم خودش	۲۹
۱۰. هجرت معنوی	۳۰
۱۱. انسان کامل	۳۱
۱۲. علم حروف	۳۲

فصل دوم: شرح احوال سید حیدر آملی.....	۳۵
شجره نامه.....	۳۷
تحقیق و نتیجه.....	۴۲
رؤیاها و خلسه‌های سید حیدر(ره).....	۴۳
نتیجه.....	۴۷
ارتباط صوری و باطنی سید حیدر با اهل بیت.....	۴۸
سید حیدر آملی(ره): پایه‌گذار اندیشه عرفان شیعی.....	۵۰
کتاب نازل و صادر.....	۵۱
تذکره‌ها و سید حیدر آملی(ره).....	۵۳
نتیجه.....	۶۰
فصل سوم: آثار و تألیفات علامه سید حیدر آملی.....	۶۳
آثار مؤلف در کتاب نص النصوص.....	۶۵
طرح کتاب‌شناسی هانری کرین و عثمان اسماعیل یحیی.....	۸۳
تحقیق و نتیجه.....	۸۶
پایان حیات سید حیدر(ره).....	۸۹
فصل چهارم: نبوت، رسالت و ولایت.....	۹۱
نبوت، رسالت و ولایت.....	۹۳
اعلم.....	۹۳
نبوت.....	۹۳
فرق بین نبی، رسول، ولی.....	۹۷
دیدگاه شیخ اعظم محیی‌الدین عربی(ره).....	۱۰۴
دیدگاه شیخ شرف‌الدین قیصری.....	۱۱۴

دیدگاه آقا محمدرضا قمشه‌ای (قدس سره)	۱۲۱
دیدگاه حضرت امام خمینی (ره)	۱۲۳
دیدگاه علامه سید جلال‌الدین آشتیانی	۱۲۵
بخش اول: ولایت به اعتبار اطلاق و تقیید	۱۲۷
بخش دوم: ولایت به اعتبار اطلاق و تقیید بر اساس کتاب جامع‌الاسرار	۱۴۶
بخش سوم: در تعیین خاتم‌الانبیا مطلقاً و مقیداً و تعیین خاتم‌الاولیا مطلقاً و مقیداً	۱۵۳
دیدگاه محیی‌الدین (ره) درباره ختم ولایت	۱۵۵
بخش چهارم: نقد نظریات شیخ اعظم در باب خاتم ولایت مطلقه و مقیده	۱۶۱
الف - دلایل نقلی بالاجمال	۱۶۱
ب - دلیل عقلی بالاجمال	۱۶۳
ج - دلیل کشفی بالاجمال	۱۶۴
بخش پنجم: اثبات خاتم ولایت مطلقه از طریق نقل، عقل و کشف بالتفصیل آیات	۱۶۶
الف) نقل (روایات) نقل اقوال مشایخ	۱۶۶
ب) از نظر احادیث	۱۷۲
ج) نقل اقوال	۱۹۳
بخش ششم: دلایل عقلی اثبات خاتمیت ولایت مطلقه	۲۰۶
الف - عدم انتساب خاتمیت به عیسی	۲۰۷
ب - تکمیل ولایت عیسی در ظهور حضرت مهدی	۲۰۹
ج - علوم و معارف الهی	۲۱۱
د - خرقة تلقین ذکر و استناد آن به حضرت علی	۲۱۸
بخش هفتم: اثبات خاتم ولایت مطلقه از راه کشف و شهود	۲۲۸
بخش هشتم: در تعیین خاتم ولایت مقیده و اثبات آن برای حضرت مهدی (عج)	۲۳۱
نقل گفتار مرحوم قیصری در موضوع خاتمیت و نقد آن	۲۳۶
بخش نهم: اثبات خاتمیت ولایت مقیده از راه نقل	۲۴۸

روایت سلیم بن قیس هلالی	۲۵۷
بخش دهم: اثبات خاتم ولایت مقیده از راه عقل	۲۶۳
بخش یازدهم: حضرت مهدی و مسائل غیبت	۲۷۱
بخش دوازدهم: اثبات خاتم ولایت مقیده از راه کشف	۲۷۶
فصل پنجم: تحقیق و نتیجه	۲۸۵
خلاصه بحث	۲۸۷
تنقیح محل نزاع	۲۹۱
تناقض در کلمات شیخ اکبر (ره)	۲۹۲
دیدگاه محققان عرفا درباره خاتمیت	۲۹۵
حضرت عیسی؛ خاتم ولایت عامه	۲۹۶
نتیجه	۲۹۸
تحقیق در دلایل نقلی	۲۹۹
تحقیق در دلایل عقلی	۳۰۴
تحقیق در روش کشف	۳۰۶
خلاصه	۳۰۶
فهرست منابع	۳۰۹
فهرست اعلام	۳۱۳

پیش‌گفتار

سیدالعرفاء والمثالین علامه سید حیدر آملی (ره) از عرفای بزرگ قرن هشتم هجری قمری است. شرح احوال و آثار این عارف عظیم‌الشأن و بررسی سیر تحولات معنوی و علمی او در میان عرفا و فلاسفه تاریخ از ویژگیهای خاصی برخوردار است. دقت در تحولات روحی سید حیدر (ره) که از اوج اقتدار سیاسی و مزایای دنیوی دست می‌شوید و یکباره کهنه دلقی را به عنوان آغاز سفر الی‌الله بر تن می‌پوشد بسیار حائز اهمیت است. خمیرمایه عرفان را عزم جزم، تصمیم قاطع، اجتناب از تعلقات غیر خدا تشکیل می‌دهد. تضمین سلامت سیر و سلوک به این بستگی دارد که انسان چگونه تصمیم می‌گیرد و تا چه حد به تصمیم خود پایبند است. از این رو اقبال قلبی سید حیدر (ره) به آستان حضرت دوست و امتناع قطعی از ماسوی‌الله در میان عرفا ضرب‌المثل است.

همچنین جهت‌گیری سفر معنوی او به سوی عتبات عالیات و زیارت قبور ائمه معصومین علیهم‌السلام در کنار زیارت خانه خدا، از شاخصه‌های مهم مکتب عرفانی او به حساب می‌آید؛ زیرا بازار جعل احادیث علیه فضائل اهل بیت علیهم‌السلام بعد از خلفای بنی‌عباس هم رواج داشته است و سخن از فضائل ائمه علیهم‌السلام در آن فضای سیاسی و اجتماعی کاری بس دشوار بوده است. از طرفی سلطه اندیشه عرفانی محیی‌الدین (ره) و حتی نفوذ آن در افکار علمای مسلمان در ایران،

عرصه را برای طرح اندیشه ولایی سید حیدر (ره) ناممکن می نمود. اما عشق سرشار سید حیدر آملی به معبود حقیقی و وصول به این مرتبه در پرتو ولایت اهل بیت (علیهم السلام)، جای ترس، یا مماشات را در طرح اندیشه او باقی نگذاشت. و این روحیه حماسی را در انتخاب سفری جهت دار به نمایش گذاشت.

علامه سید حیدر (ره) با برهانی کردن عرفان در برابر فلاسفه از یک سو، و ولایی کردن عرفان در برابر عرفا از سوی دیگر، در دو شرایط زمانی متفاوت، تاریخ فلسفه و عرفان اسلامی را وارد مرحله جدیدی کرده است. شاید در زمان خود او یا دوره های بعدی، نمود این تحول محسوس نبوده است، اما برجستگیهای آن، در عصر فلسفه اسلامی، یعنی عصر صفویان خود را نشان می دهد و به قول «هانری کرین» فرانسوی، دیدگاههای فلسفی سید حیدر با حکیم ملاصدرا (ره) قابل مقایسه است. و مهمتر آنکه بررسی فلسفه اسلامی بدون توجه به آثار سید حیدر آملی (ره) ممکن نخواهد بود.

مهمترین رکن اندیشه عرفانی سید حیدر (ره) جامعیت آن بر مبنای ولایت است که توانست اندیشه محیی الدین (ره) را در خود ادغام کند، و با طرح پیوند شریعت و طریقت، نه تنها سازگاری عمیق این دو را به اثبات رسانید، بلکه ارتباط ماهوی دو حوزه شریعت و طریقت را، برای دستیابی به حقیقت، ضروری دانست. او در این رهگذر به نقد دیدگاههای صوفی نماها می پردازد و مرز شیعه و عارف واقعی را از اعمال و شبهات آنها که بعضاً اعتراض جماعت شریعت را در پی داشته است، به نحو محسوسی جدا می کند. به خاطر اهمیت نوآوریهای علامه سید حیدر آملی (ره) فصل اول این کتاب را به بحث درباره احوال و آثار این عارف بزرگ اختصاص داده ایم و ویژگیهایی را بیان کرده ایم که منحصرأ در سیر مدارج علمی و معنوی و تألیفات ارزشمند او به نظر ما رسید.

فصل دوم این کتاب به شرح احوال سید حیدر (ره) اختصاص دارد. حالاتی که آکنده از نکات آموزنده و اعجاب انگیز است. نحوه هجرت صوری و معنوی

و قطع علایق دنیوی و کتلهای صعب‌العبوری که از آن گذشته است و مکاشفات متعددی که برای او دست داده است، تماماً در همیشه تاریخ می‌توانند برنامه خودسازی و مبنای سیر و سلوک بزرگ‌مردانی باشد که خود را در هیاهوی دنیای فانی گم نکرده‌اند و مشتاقانه در جستجوی حقیقت، همه اوقات زندگی خود را وقف نموده‌اند. البته آنچه که از حالات و مکاشفات سید حیدر (ره) به دست ما رسیده به قلم زیبای خود آن بزرگوار است. بدیهی است کسی که از خود می‌گوید و می‌نویسد، از تقریر تمام آنچه که دیده و شنیده است استنکاف دارد؛ به‌ویژه اگر آن شخص، عارف بزرگواری چون سید حیدر آملی (ره) باشد. با این وجود آنچه از آن عارف عظیم‌الشان به یادگار مانده است، می‌تواند زادراهِ مردان طریقت و تشنگان حقیقت باشد.

عرفان امروز با همه پیشرفت ظاهری که همواره از شهرت و اعتبار و پیشگامان خود وام می‌گیرد، در پرورش چهره‌هایی چون سید حیدر (ره) توفیق چندانی نداشته است. شاید در عرفان بی‌احساس امروزی، مطالعه تاریخ عارفی که از همه علایق دنیوی نظیر: مال و ریاست چشم پوشیده است و خود را به مشکلات سفری می‌سپارد که بیم موج و گرداب هولناک آن امید تا فردا ماندن را هم منتفی می‌سازد، به نظر افسانه آید؛ حتی در مذاق و مشرب عرفان‌کاری دشوار و بعضاً ناممکن باشد.

فصل سوم این کتاب به آثار قلمی و تألیفات علامه سید حیدر (ره) اختصاص دارد. عشق به ولایت ائمه معصومین علیهم‌السلام و درک محضر علمی آنان از راه مکاشفه، او را از نعمت علم لدنی بهره‌مند ساخت. به گونه‌ای که قلب او مأمور جوشیدن، زبان او مأمور گفتن و دست او مأمور نوشتن حقایقی شده است، که از گلزار معارف اهل بیت عصمت و طهارت علیهم‌السلام کشف کرده است. از این جهت است که این عارف بزرگوار جوهر معرفت را در ولایت خلاصه می‌کند و معتقد است که اگر عارف سالک به درک محضر ولایت نایل شود، هرچه یافته است

کشف صادق است؛ چراکه تأیید نقلی و عقلی را به دنبال خواهد داشت. به همین خاطر؛ در روش تحقیق خود درباره موضوعات مختلف به سه شیوه «نقل»، «عقل»، «کشف» استناد می‌جوید. ابتکار برهانی کردن بعضی از مباحث عرفانی نیز به او تعلق دارد. اگر چه بعضی از حکما، صدرا المتألهین را مبتکر این شیوه می‌دانند، اما تقدم زمانی سید حیدر (ره) حقیقت را طور دیگری می‌نمایاند. به همین دلیل علامه حسن‌زاده آملی (حفظه‌الله) می‌گوید:

«آثار علمی سید حیدر (ره) نشان می‌دهد که (گویا) ایشان یک دوره اسفار اربعه را مرور کرده است. این مشابهت و همگرایی از خصایص عرفان شیعی است که مشمول زمانیات نمی‌شود».

تنوع موضوعات و جامعیت مباحث در آثار علمی و تألیفات علامه سید حیدر (ره) به حدی است که حضرت آیت‌الله جوادی آملی (حفظه‌الله) معتقد است که به همان مقدار آثاری که از ایشان مانده است، باید جایگزین متون فلسفی و عرفانی در حوزه و دانشگاه شود، تا عرفان اسلامی قوام خود را پیدا کند. افسوس که همه آثار ارزشمند او در دسترس نیست. البته سیر تحولات تاریخ اسلام و احتمالاً محو آثار او توسط گروه‌های متعصب را نباید متفی دانست.

فصل چهارم این کتاب به موضوع نبوت، رسالت و ولایت اختصاص دارد. از آنجا که به حق ائمه معصومین (علیهم‌السلام) در امر ولایت اجماع شده یا در بعضی از متون عرفانی عامه، برخوردی چند گانه با آن شده است، حساسیت علامه سید حیدر (ره) را نسبت به آن برانگیخته است؛ به طوری که با همه توان همراه با درد و داغ و اظهار تأسف و تعجب از بی‌مهری عرفای اهل سنت در حق ائمه معصومین (علیهم‌السلام)، در صدد اثبات ولایت آنها از سه راه نقل و عقل و کشف بر آمده است. از برجستگی‌های این شیوه، بیان و نقد نظرات مخالفین، خصوصاً شیخ محیی‌الدین عربی (ره) در باب خاتمیت ولایت است. نهایتاً ادعای طرف مقابل

را یا بی‌دلیل دانسته یا اینکه دلیل آنها را مبتنی بر نقل و عقل و کشف حقیقی نمی‌داند. شاید تنها موضوعی که علامه سید حیدر(ره) بیش از حد در تألیف خود به آن پرداخته است، موضوع ختم ولایت باشد و این مسئله ناشی از شدت نگرانی او نسبت به کم‌لطفی عامه است که عملاً یا به‌خاطر جو اجتماعی حاکم، حق مسلم اهل‌بیت علیهم‌السلام را نادیده گرفتند. از این رو سید حیدر آملی(ره) به‌صورت پیوسته و سلسله‌ای، دلایل خود را در این باره ارائه می‌دهد و به توضیح و تبیین آنها می‌پردازد تا اینکه اولاً حق اهل‌بیت در باب ولایت و خاتمیت محفوظ بماند. ثانیاً، مکتب عرفان را از خطر انحراف و سیر قهقرا نجات دهد؛ زیرا عرفان بدون ولایت حقیقی، از نظر او عرفان نیست و سالک عارف را به سرمنزل مقصود نمی‌رساند.

از آنجا که موضوع این کتاب بحث دربارهٔ ولایت و خاتمیت آن از دیدگاه سید حیدر(ره) است و شیوهٔ بحث این عارف بزرگوار نیز در این موضوع کم‌نظیر و مشحون از نکات لطیف عرفانی است، سعی نمودیم ضمن تقریر، عین متن آن را ترجمه کنیم تا برای همه خوانندگان عزیز و عاشقان ولایت قابل استفاده باشد. در فصل پایانی نیز به جمع‌بندی نظرات محققین عرفا و تلخیص دیدگاه سید حیدر(ره) به‌عنوان نتیجه‌نهایی بحث پرداخته‌ایم. امیدواریم خداوند متعال به همه ما توفیق درک عرفان ولایی را مرحمت فرماید تا از آن طریق قدر دان زحمات دل‌سوختگانی باشیم که با تحمل رنج هجرت و ریاضت جانکاه، چراغ جاودان مسیر رهروان طریقت و عاشقان حقیقت شده‌اند و این بیان شریف علامه سید حیدر(ره) را آویزه‌گوش کنیم که:

به جز از یار دلا، روی دل‌آرام نخواه

بی می آغاز مجو زین ره و انجام نخواه

دست پیران طریقت به صفا بوسه بزن

سخن صد چو منی، پخته مجو، خام نخواه

مرغ جان را به هوای سر جانان بنواز
 لانه در خاک مکن، دانه مجو، دام مخواه
 دلق و سجاده و تسبیح همه آثار ریاست
 دل به اخلاص بشوی، شهره مجو، نام مخواه

والسلام علیکم ورحمة الله
 اسماعیل منصوری لاریجانی

۷۵ / ۱۲ / ۲۵